

Szűts István Gergely

„A szükséglakások felét menekültek kapják...”*

Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek első felének lakásügyeiben Miskolcon

A trianoni döntés okozta politikai, gazdasági és társadalmi változásokról az elmúlt kilencven évben könyvtári írás született. Többségükben olyan szintetizáló munkák láttak napvilágot, amelyek a területi veszteségek hatásait elsősorban az elveszített részekben mérték, és emiatt sokkal nagyobb figyelmet szenteltek az utódállamokban maradtaknak, mint az onnan elmenekülteknek. Pedig az I. világháború korai szakaszától kezdődően egészen a húszas évek közepéig majd félmillióan települtek át Magyarországra.¹ E hatalmas tömegnek a „megjelenése” komoly problémákat és feszültségeket okozott országos és helyi szinten is, amelyeknek főként mikrohatásai még ma is alig ismertek. A két világháború közötti időszak egyik legsúlyosabb szociálpolitikai kérdése – különösen az 1920-as években – a lakáshiány és a lakhatás problematikája lett. Az albérlők, ágyrajárók, külvárosi nyomortanyák és állami barakktelepek lakói vagy a vagonlakók mind-mind a korszak általánosan ismert jelenségei, amelyek a lakásnyomor különböző fokozatait tárják elénk. Jelen tanulmányunkban megkíséreljük összekapcsolni e két kérdéskört: bemutatni a menekültkérdés egyik alapmotívumának számító és talán a legtöbb konfliktussal járó problémáját, a lakáshoz jutás folyamatát.

A tanulmány egyik alapkérdése, hogy az önmagában is súlyos helyzetben lévő magyarországi társadalom hogyan viszonyult ahhoz a több százezer menekülthöz, akik az utódállamokból, önszántukból vagy kényszerből érkeztek az országba. A vesztes háború és annak nem várt következményei is súlyos politikai és társadalmi krízishez vezettek, s ezt a menekültkérdés csak tovább mélyítette. E komplex problémának a megoldását az is nehezítette, hogy a hivatalos politikai közbeszédben nem lehetett szembenállás magyar és magyar között, ha pedig mégis felmerült, akkor azt a közöny, a tudatlanság vagy az önzés számlájára

* *Miskolczi Napló* 1921. december 16. 3.

¹ Az 1920 áprilisában létrehozott Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) 1924-ben publikált adataival szemben jóval magasabbra tehető az utódállamokból menekültek száma. Itt ugyanis nem jelentek meg azok, akik még az első világháború kitörésétől az OMH megalakulásáig érkeztek az országba, valamint azok sem, akik illegálisan, a hivatalos utat megkerülve szöktek át a határon. Éppen emiatt körülbelül 426-430 ezer fővel számolhatunk (Gyáni – Kövér 2003: 206; Zeidler 2009: 57; Mócsy 1983).

írták.² Feltételezhető ugyanakkor, hogy a menekültek megjelenése az elvárt hazafias empátián túl, a mindennapok során igenis komoly konfliktusokat okozhatott, különösen olyan egzisztenciális kérdések kapcsán, mint a lakhatás és a munka. Ahhoz, hogy ezeknek a konfliktusoknak a jellegzetes vonásait meg-
ragadhasuk, egy olyan várost választottunk kutatásunk terepéül, amely 1916 és 1921 között több tízezer menekültet fogadott be, és közülük becsléseink szerint 3500-4000 fő később ott is telepedett le. Miskolc a hivatalos, de közel sem teljes statisztikák szerint az északkeleti vármegyéből érkező menekültek egyik fontos célpontja volt, az itt letelepedettek többsége is a Felvidékről származott.³

A MENEKÜLTKÉRDÉS RŐL

1918 őszétől kezdődően a visszavonuló hadsereggel együtt, biztonságot remélve, több tízezeren igyekeztek Magyarország belseje, elsősorban a főváros felé. Ennek a szinte kontrollálhatatlan tömegnek a megindulása tovább súlyosbította az amúgy is kritikus politikai, társadalmi és gazdasági helyzetben lévő országot és főként annak nagyvárosait. Az Országos Menekültügyi Hivatal⁴ adatai szerint 1924-ig 350 ezren érkeztek az utódállamokból Magyarország területére, közülük 1919-ben és 1920-ban majd 230 ezren.⁵ Mivel ezt a szervezetet viszonylag későn, csak 1920 áprilisában hívták életre, a korábbi évek menekülthullámairól nem rendelkezett megbízható adatokkal. A hiányos hivatalos statisztikákból is látható azonban, hogy legnagyobb számban 1919-ben és 1920-ban telepedtek át menekültek a magyar területre. Az áttelepülők többsége olyan, korábban az állam alkalmazásában álló személy volt, aki önként vagy kényszerből, legtöbbször a hűségeskü megtagadása miatt volt kénytelen távozni hivatalából.

Bethlen Istvánnak, a későbbi miniszterelnöknek nagy szerepe volt abban, hogy a menekültáradat nem öltött nagyobb méreteket, mert mint a Menekültügyi Tanács vezetője a beáramlás korlátozását javasolta. Bethlen indoklása

² „Történelmi szempontból viszont konkrét adatként jegyezhetjük fel, miszerint a menekülteknek Csonka-Magyarországra való gazdasági és társadalmi elhelyezkedése körültekintő és a legapróbb részletekig kidolgozott terv szerint ment végbe, s így a felvonulásuk sem politikai, de sehol a legkisebb társadalmi konfliktust sem okozott, sőt a szűkebb látókörűek megengedhették maguknak néhol azt a felesleges luxust, hogy közönyösséget, sőt bizonyos ellenszenvet mutassanak az új magyar honfoglalók érkezésén” (Petrichevich-Horváth 1924: 1).

³ Az Országos Menekültügyi Hivatal adatai szerint Miskolcon 1920 áprilisától 1924 júniusáig 7903 ügyirat keletkezett (Petrichevich-Horváth 1924: 41).

⁴ Az OMH létrehozásáról először az 1920. április 19-én kiadott 3240/1920. számú kormányrendelet rendelkezett, amely akkor még a Békeelőkészítő Iroda B. csoportjába osztotta be az új szervezetet. Egy héttel később a folyamatosan növekvő ügyekre való tekintettel már önálló hivatalként működött tovább. 1924-es megszüntetéséig egy átszervezésen ment keresztül: 1922 februárjában önállóságát megtartva a Miniszterelnökség alól a Népjelölti és Munkaügyi Minisztérium hatáskörébe került. Az OMH-t végül a 2344/1924. M. E. rendelettel szüntették meg, és ügyeit ezután a Népjelölti és Munkaügyi Minisztérium keretein belül intézték.

⁵ Petrichevich-Horváth 1924: 37.

szerint a nemzet számára két, igen súlyos következménnyel járhat a menekültek további beözönlése: egyfelől azzal, hogy az utódállamokban jelentősen csökken a magyarság, elsősorban is az értelmiség számaránya, másfelől az áttelepülők komoly társadalmi feszültségeket idézhetnek elő az amúgy is bizonytalan országban.⁶ Bethlent még sokáig támadták az 1920. október 1-jén a minisztertanácsi ülésen elhangzottak, főként a menekültek indítékaira tett félreérthető kijelentései és a beáramlást korlátozó tervezete miatt.⁷ A Bethlen betérjesztette és október 23-án 8352/1920. szám alatt elfogadott kormányrendelet egyértelműen meghatározta, hogy a jövőben milyen jog alapján lehet letelepedést kérni Magyarországra területére. A rendelet elsősorban a családegyesítés céljából, a megkezdett egyetemi tanulmányok, valamint bizonyított kiutasítások miatt érkezők esetében mérlegelt, más indok alapján elvben senki sem kaphatott volna beutazási engedélyt. Emellett továbbra is előírták, hogy a menekültek csak a kijelölt határállomásokon regisztrálhatnak, aki ezt elmulasztotta, az később semmilyen segélyre nem volt jogosult. A határállomáson felvett hivatalos kérelmeket az OMH és a Belügyminisztérium (BM) által megbízott kéttagú bizottság véleményezte, és csak egységes döntésük után kaphattak a kérvényezők beutazási engedélyt.

Kétségtelen, hogy az 1920 októberében bevezetett, majd 1921 végéig negyedévente meghosszabbított szigorításoknak köszönhetően – legalábbis hivatalosan – csökkent a Magyarországra áttelepülők száma.⁸ A rendeletet azonban nem sikerült teljes mértékben foganatosítani, erre utal az a Belügyminisztériumból származó, 1921 júniusában kelt szigorúan bizalmas utasítás is, amelyet az államrendőrség kerületi főkapitányainak címeztek. E szerint a határellenőrző szervek sokszor engedékeny magatartása, valamint az illegális beáramlás miatt még mindig nagyon magas a beköltözni kívánók aránya. Az utasítás ezért felhívja a főkapitányok figyelmét, hogy az érvényben lévő rendelet értelmében az olyan kérvényezők ügyében, akiknek megélhetése, szemben a korábbi állami alkalmazottakkal, az utódállamokban továbbra is biztosított (iparos, orvos, gyógyszerész stb.), sokkal szigorúbban járjanak el. Ezen felül pedig ügyeljének arra is, hogy a 3097/1920. res. B. V. rendelet értelmében a magyar faji szempontból nemkívánatos egyének beköltözését egyszerűen meg kell akadályozni.⁹ Mindebből arra következtethetünk, hogy a BM-ben a beköltözést korlátozó rendelet életbe lépése után majd egy évvel sem voltak teljesen elégedettek az eredményekkel, pedig az OMH adatai jelentős csökkenésről tanúskodtak.

A trianoni döntés egyik legfontosabb kérdése, annak ellenére, hogy a szerződésben külön kitértek rá, az állampolgárság megítélése volt. A békeszerződés

⁶ MOL K 26. 1922. XLIII. tétel, 1299. cs. 8617/1920.

⁷ „A kiköltözők nagy része (70%) önként érkezik, így nem számít menekültnek. [...] Jórészüik legtöbbször könnyű elhelyezkedést keresve vándorol ki, mely törekvéseikben nagymértékben támogatja őket a megszálló hatalom is” (MOL K 26. 1922. XLIII. tétel, 1299. cs. 8617/1920).

⁸ Az OMH adataiból kiderül, hogy míg 1920-ban több mint 120 ezren menekültek Magyarországra, addig 1921-ben csak 26 ezren (Petrichevich-Horváth 1924: 137).

⁹ MOL K 26. 1922. XLIII. tétel, 1299. cs. 684/1921.

VII. részének 61–66. cikkelyei rendelkeztek az optálás, azaz az állampolgárság, állampolgárság-váltás kérdéseiről. A 61. cikkely kimondta, hogy mindazok, akiknek (községi) illetősége azokon a területeken található, amelyek egykor az Osztrák–Magyar Monarchia részét képezték és nem maradtak a trianoni döntés után magyar fennhatóság alatt, elvesztették magyar állampolgárságukat, és ezzel párhuzamosan az új állam polgárai lettek. Az egyén választási szabadságát teljes mértékben nélkülöző rendelkezés nagyban elősegítette az új határokon kívül rekedt magyarság lojalitását a magyar állam iránt. A 63. cikkely ugyanakkor megpróbálta valamelyest fenntartani az önrendelkezés látszatát azzal, hogy a 18. életévüket betöltött személyek számára a békeszerződés életbe lépésétől számított egy éven belül lehetőséget adott az állampolgárság fenntartásának (opció) igénylésére. A 64. cikkely az optálás jogkörét kibontva lehetőséget adott az állampolgárság megtartására azok számára, akik faji vagy nyelvi alapon különböznek illetőségi helyük többségi társadalmától. Az optálásról szóló cikkelyek a jogok mellett az állampolgárságukat fenntartó személyek kötelezettségeit is rögzítették. Ezek értelmében az optálási határidő letelte után egy évvel kötelesek voltak áttenni lakhelyüket az általuk választott országba, ami (elvben) nem jelenthetett vagyonesztést. A rendelkezés kikötötte, hogy az optálók megtarthatják korábbi ingatlanjaikat, ahhoz akadály nélkül visszajárhatnak, ingóságait pedig mindenféle illeték nélkül vihetik át az államhatárokon. A 65. cikkely próbálta szavatolni az opciós rendelkezés végrehajtását, e szerint mindenki saját döntése alapján választhatott állampolgárságot, hatósági rendelkezéssel, intézkedéssel senkit nem lehetett befolyásolni. Am a gyakorlatban az új államok hatóságai és helyi vezetői gyakran igyekeztek távozásra bírni a számukra másodrangú kisebbségeket.¹⁰

Az optálók állampolgárságuk megválasztása, valamint letelepedésük érdekében kénytelenek voltak írásos kérvényt benyújtani a letelepedésük helyéül választott településekhez. Az optálást, amely tehát az állampolgárság megválasztását jelentette, a trianoni békeszerződés életbe lépésétől, 1921. július 26-tól számított egy éven belül kellett megvalósítani, majd a kiköltözést 1923. július 26-ig végrehajtani.¹¹ Ez utóbbi dátumot később többször is módosították, a magyar és a szerb–horvát–szlovén állam között például egészen 1930. november 1-jéig kitolódott.¹²

A MISKOLCI LAKÁSPOLITIKA

Ismerve a korszak lakáspolitikáját és szinte katasztrofális lakáshelyzetét, szinte lehetetlennek tűnt lakáshoz juttatni az 1924-ig áttelepült majd félmillió tömeget. A kialakult súlyos lakáskriszis egyik oka az volt, hogy a hazai lakásgazdálkodást a háború óta sokkal inkább a már meglévő lakások újraelosztása, és (nyilvánvalóan kényszerből) nem a lakásállomány bővítése jellemezte. Ez és az 1916 után

¹⁰ Aradi 2002: 156.

¹¹ Aradi 2002: 160.

¹² A. Sajti 2004: 23.

bevezetett kötött lakásgazdálkodási rendszer is hozzájárult a lakáspiac szinte teljes felfüggesztéséhez. Az állam többször is rendeletileg próbálta szabályozni a lakáshelyzetet, valamint a lakáspiac szereplőinek lehetőségeit – főként a bérlők és a háziurak elmérgesedő viszonya miatt. A piaci mechanizmusok ellenőrzésére és irányítására a fővároson kívül több vidéki városban is létrehozták azokat a lakáshivatalokat, amelyek a lakáskérdés körül kialakult konfliktusok központi szereplőivé váltak.¹³

Miskolcon 1917 nyarán alakult meg a lakáshivatal, ahol egy hivatalvezető, egy hivatalvezető-helyettes, egy írnok, egy hivatalszolga és három lakáskutató dolgozott. Kezdetben a vármegyeháza egyik szobájában rendezték be irodájukat, azonban a nagymértékű ügyforgalom miatt hamarosan el kellett költöznükhöz innen. A hivatal az alkalmazottak mellett már a kezdetektől foglalkoztatott lakásnyomozókat is, akik a várost járva felmérték és összeírták a lakhatásra alkalmas házakat, helyiségeket. A hivatal jogköre az évek során többször változott, így például a Károlyi-kormány alatt felhatalmazást kapott arra is, hogy a túl nagyra ítélt lakásokba hajléknélküli családokat telepítsen, illetve szobákat rekviráljon számukra. A lakásnyomozókból és lakáskutatókból létrehozott lakáskommandóra bízták az ingatlanok összeírásán túl a kisajátítások intézését is. A Károlyi-kormány alatt mégsem rekviráltak Miskolcon nagyobb számban lakásokat, lakrészeket, mivel a városvezetés igyekezett inkább a saját vagy a hadsereg kezelésében lévő ingatlanokban elhelyezni a rászorulókat, és csak kivételes esetekben nyúlt ehhez a lakosságot megosztó módszerhez. A Tanácsköztársaság hónapjaiban a növekvő ügyiratokra hivatkozva ugyanakkor még a vörös őrség egyes egységeit is bevetették a lakásrekvirálások és -kiutalások végrehajtására. A lakáshivatal megítélése kényszerű döntései, vitatott eljárásai és korrupciógyanús ügyei miatt meglehetősen negatív volt, amelyet tovább rontott a Tanácsköztársaság alatti működése.¹⁴

AZ ELSŐ MENEKÜLTHULLÁM: A MONARCHIA MENEKÜLTJEI

Az első világháborút megelőzően Borsod vármegye székhelyén hivatalosan több mint ötvenezen éltek, a város Észak-Magyarország egyik kereskedelmi központjának számított.¹⁵ Miskolc lakossága 1880-hoz képest szinte megduplázódott, így nem meglepő, hogy a lakásépítést irányító városvezetés képtelen volt lépést tartani ezzel a növekedéssel, ami a lakhatási körülmények folyamatos romlásával járt. Bár a századforduló évtizedeiben közel kétszáz többszintes ház épült a városban, ezekben főként a polgári középosztály, valamint a városi és vármegyei elit talált otthonra. A városi munkásság és a kispolgárság számára a lakáshiány és a lakásnyomor a mindennapokat meghatározó problémát jelentett. Már ezekben

¹³ Gyáni 1992: 108.

¹⁴ A Tanácsköztársaság helyi direktóriumának lakáspolitikájáról és a menekültkérdés megoldásáról alkotott elképzeléseiről lásd bővebben Szűts 2009a.

¹⁵ Kovács 1930: 4.

az években is komoly gondot okozott a városba beköltözők lakásproblémáinak regisztrálása és ellenőrzése, s a helyzetet csak súlyosbította a háború kitérőse után megjelenő, szinte kezelhetetlen ki- és beáramlás.

1915 és 1917 között elsősorban a Monarchia keleti tartományaiából, Galíciából és Bukovinából érkező menekülteket kellett fogadnia és élelemmel ellátnia a városnak, mielőtt azok többségükben tovább utaztak volna Budapest és Bécs felé.¹⁶ A katonai események következményeként 1916-tól addig nem tapasztalt belső népmozgás is megindult: a román betörés, valamint a keleti hadszíntéren zajló események miatt már a magyarországi területekről is több százezren indultak meg az ország belseje felé.¹⁷ A menekült polgári lakosság mellett a keleti hadszíntérről érkezett sebesültek egy része is a városban kapott menedéket egy számukra felépített járványkórházban. A Tiszai pályaudvar szomszédságában létrehozott barakk-kórházban 1918-ig több tízezer sebesült katona lábadozott, később pedig civil menekültek és más hajléknélküliek találtak itt ideiglenes otthonra.¹⁸

A keleti hadszíntér eseményei miatt otthonaikat elhagyók pontos száma nem ismert, a becslések szerint 1916-ig csak Budapestre közel harmincötezen menekülhettek.¹⁹ Amennyiben ezt a megközelítő adatot elfogadjuk, feltételezhető, hogy több ezren utaztak át Miskolcra, és így egy részük hosszabb-rövidebb ideig a városban tartózkodott. Az itt letelepedni kívánó, főként zsidó menekültek számára a következő években meglehetősen nehezzé vált a honosítás és a letelepedési engedély megszerzése. Erre utalnak az 1920-as évek elején megszaporodó internálások és kiutasítások, amelyek döntően azokat érintették, akik 1914 után a Monarchia tartományaiából költöztek be a városba. Ahogy a következőkben látni fogjuk, a galíciai menekültek különösen az 1919 és 1921 közötti években váltak a konfliktusok passzív szereplőivé a lakáskérdés kapcsán.

MENEKÜLTEK A MEGSZÁLLT TERÜLETEKRŐL

A korabeli híradások szerint Miskolcra először 1919. március 8-án érkezett szervezett formában harmincöt család hetven vagonban a Nógrád vármegyei Fülek-ről.²⁰ Családonként két vasúti tehervagont kaptak, egyikben az ingóságokat tárolták, a másikban mindennapjaikat élték hosszabb-rövidebb ideig. Nem ők voltak azonban az elsők, hiszen már az elmúlt év decemberétől többen érkeztek a városba kisebb, ellenőrizetlen csoportokban, regisztrálásuk után azonban többségüket még sikerült elhelyezni valamelyik laktanyában vagy más ideiglenes szálláson. 1919 tavaszától ugyanakkor már olyan hatalmas méreteket öltött a bevándorlás, hogy a város képtelen volt fedelet juttatni a menekülteknek,

¹⁶ MOL K 148. 18621/1916.

¹⁷ Csóti 1999: 228.

¹⁸ Dobrossy 2003.

¹⁹ Borsos 1930: 33.

²⁰ *Reggeli Hírlap* 1919. március 18. 5.

ezért a pályaudvarok oldalvágányain sorakozni kezdtek a családokkal teli tehervagonok.

A városban tartózkodó menekültekről meglehetősen bizonytalan és sokszor ellentmondó információk láttak napvilágot. Az első hivatalos jelentések az OMH Miskolcon májusban megnyíló fiókjától származtak. Ezek szerint július 12-én, tehát alig két hónappal a megalakulást követően hivatalosan mindössze 260 bejelentett menekült tartózkodott a városban.²¹ Ebből az adatból természetesen nem lehet az itt tartózkodók pontos számára következtetni, ám mégis fontos információkat árul el a hivatal kapacitásáról és eredményességéről: napi hat-hét fő jelentkezhetett, vagyis az érintettek nem siettek regisztráltatni magukat. Ahhoz, hogy ezt a jelenséget megérthessük, figyelembe kell vennünk a korábbi évek menekültpolitikáját és a menekültekhez való viszony változását. A menekültkérdést már 1918 novemberétől elsősorban kiutasításokkal próbálták orvosolni, emiatt főként a nem magyar területekről érkezettek egy része nem is igényelte, hogy a neve hivatalosan rögzítésre kerüljön. Letelepdedési igazolvány nélkül ugyanis a nem magyar állampolgárokat akár rögtön kiutasíthatták volna a városból. Amint látni fogjuk, ez a fajta kényszermegoldás – bizonyos körökben – a következő években sem vesztített népszerűségéből.

A későn kezdődő összeírások, a folyamatos mozgás és az elrejtőzések miatt tehát nagyon nehéz pontos adatokat adni a menekültek számáról, csak következtetni tudunk a menekülthullám nagyságára és az itt letelepedettek arányára. A hivatalos statisztikák, így a sokat vitatott 1920-as népszámlálás például az állandó lakhellyel rendelkezők esetében jelentős többletet mutat. Ennek oka, hogy 1900-hoz képest 1920-ra Miskolc lakossága közel tizennégyezer fővel gyarapodott, 1910 és 1914 között háromezerrel, míg a háború alatt és azt követően már több mint tízezerrel többen éltek a városban.²² Sajnos az nem ismeretes, melyik évben hányan jutottak községi illetőséghez, és arra sincsenek adatok, hogy közülük hányan érkeztek a megszállt területekről.

A miskolci OMH említett jelentésénél lényegesen nagyobb számokat közöl a lakáshivatal 1919. évi jelentése, legalábbis a hivatalosan itt tartózkodókról. A hivatal év végi statisztikája szerint a tárgyévben 2569 lakást, lakrészt utaltak ki, bár arról a lényeges kérdésről nem közöltek adatokat, hogy ezekre hányan pályáztak, és ezekből mennyi volt a lakó- és az üzlethelyiség. Az itt regisztrált két és félezer kiutalás számszerűleg jelentősnek tűnik, azonban nem tudjuk, hogy egy-egy helyiségen hány kérvényező osztozott, és azt sem, hogy közülük mennyien mondhatták vissza a kiutalást. A lakáshivatal további működése és az 1920-ban is folytatódó beáramlás arra enged következtetni, hogy az 1919-ben kiosztott helyiségek alapvetően nem változtattak a várost sújtó lakáshiányon.²³

A kérvényezők esélyeit tovább csökkentette az is, hogy 1918 őszétől a megszállt területekről érkező polgári lakossággal együtt egyes állami intézményeket

²¹ *Reggeli Hírlap* 1920. július 12. 4.

²² Schneller 1933: 4.

²³ *Reggeli Hírlap* 1920. január 1. 3.

is – ideiglenesen vagy végleg – a városba költöztettek. Ekkor került Miskolcra többek között az egykori tótsóvári erdőigazgatóság, a kassai tankerületi főigazgatóság és a postaigazgatóság, a kerületi rendőr-főkapitányság, az ungvári főreáliskola, valamint az eperjesi jogakadémia.²⁴ Ezeknek az intézményeknek a működtetéséhez megfelelő épületekre volt szükség, s ez prioritást élvezett a polgári lakosság igényeivel szemben.

AZ IDEGENSÉG

A városba érkező menekültek első útja hivatalosan valamelyik állami szervezethez kellett hogy vezessen. Ez a csoportosan, vasúti szerelvényeken érkezettek, többségükben kiutasítottak esetében már a határon felállított fogadóállamosokon megtörtént, ahol az OMH alkalmazottai igyekeztek lajstromba venni őket. A csehszlovák-magyar határon Hidasnémetiben hozták létre azt az ellenőrző pontot, ahonnan az adategyeztetést követően Miskolc felé irányították a menekültek szerelvényeit.

A regisztrálás kezdetéig, 1920-ig tömegesnek volt mondható, majd az ezt követő években ugyan csökkenő mértékben, de továbbra is gyakori maradt, hogy a tiltások ellenére az egyénileg, ingóságaik és több esetben családtagjaik nélkül érkezettek egy része megkerülte a fogadóállomásokat, és a zöldhatáron keresztül lépett magyar területre. Mindez azzal a következménnyel járt, hogy a ténylegesen itt tartózkodó menekültek száma jelentősen meghaladta a hivatalosan regisztráltakét.

A bizonytalan politikai helyzetből adódóan a menekültek többsége csak átmenetinek tekintette új helyzetét, és egészen a trianoni döntés megszületéséig reménykedett a korábbi állapotok visszaállításában, így saját hazatérésében is. 1919-ben akár több ezren is megpróbálhattak észrevétlenül maradni ilyen okból. Ezt érzékelve az államrendőrség a lakáshivatallal együttműködve 1919 őszétől rendszeresen razziazott a városban, főként a kávéházakat, kocsmákat, zugkiméréseket és az utcán ténfergőket ellenőrizték. Aki az igazoltatás során nem rendelkezett megfelelő passzussal, azt őrizetbe vették, és egy részüket kitoloncolták a városból. Egy 1919. december 18-án tartott razzia alkalmával például negyven olyan személyt fogtak el, akik között a híradások szerint főként úgynevezett *pólisziak*, valamint cseléd lányok, napszamosok és facér kereskedőlegények voltak. Az őrizetbe vett személyeket rövid fogva tartás után Budapestre, majd onnan a dunántúli internálótáborokba szállították.²⁵

Ezekben az években meglehetősen nagy ellenszenv övezte az egykori Monarchia keleti tartományaiából érkező menekülteket, akiket a híradásokban és hivatalos jelentésekben is gyűjtőnéven galíciaiaknak vagy pólisziaknak neveztek. Ennek az averzióknak korábban is voltak jelei, hiszen a zsidó emancipációval párhuzamosan

²⁴ Zsedényi 1929: 27.

²⁵ *Reggeli Hírlap* 1919. december 20. 3. A híradások szerint a legtöbb politikailag veszélyes személyt és a galíciai menekülteket a hajmáskéri internálótáborba szállították. Az 1919 és 1923 között működő internálótáborokról részletesen ír Rácz 1977.

már a reformkorban megalkottak olyan terminusokat, amelyekkel az asszimilálódókat, illetve az ortodox hitűeket illették. A politikai nyelvhasználatban, majd a közbeszédben is a jó, asszimilálódó zsidó ellentétéként jelent meg a „galíciai”, a kulturálisan idegen, ortodox zsidó, aki ellenáll a magyarosításnak. A terminus olyan jelentésekkel is bővült, amelyekben a zsidósághoz köthető foglalkozások művelőit is megnevezték, majd különösen a szélsőjobboldali sajtóban és szóhasználatban a galíciai vagy a pólisi kifejezés már bizonyos, általuk zsidókhoz kötött bűnözési formák (borhamisítás, árdragítás, csempészet) szinonimájává is vált.

Ennek a negatív megítélésnek és ellenszenvnek az I. világháború alatti meg erősödésében döntő szerepe volt annak, hogy a Monarchia keleti tartományai-ból, Galáciából és Bukovinából jelentős számban érkeztek Magyarországra többségükben zsidó származású menekültek. Miskolcon is visszatérő és különösen a szélsőjobboldali sajtóban markáns jelenségként tűnt fel újra és újra az (idegen) zsidókkal szembeni ellenérzés. A galíciaiak jelenlétéről és folyamatos érkezéséről szóló rémhírek alapmotívuma 1919-ben valószínűleg az lehetett, hogy a főként Budapesten elfogott és onnan kitoloncolt idegenekkel megtöltött szerelvények Miskolcon haladtak keresztül, így előfordulhattak olyan esetek, amikor közülük többen megszöktek, és hosszabb-rövidebb ideig a városban bujkáltak. Ezt a köztudatban és a helyi sajtóban is megjelenő elképzelést tovább erősítette, hogy a miskolci zsidó szervezetek többször kivonultak a pályaudvarokra, hogy a kiutasítottak számára ételt és vigaszt nyújtsanak. Emiatt különösen a szélsőjobboldali *Magyar Jövő* című helyi újság számos alkalommal a galíciaiak szöktetésével és bújtatásával vádolta meg a helyi zsidó vezetőket. A galíciai zsidóság megjelenésének „réme” jelentős nyugtalanságot okozott a városban. A városparancsnok a megoldást a beköltözés megszüntetésében látta, ezért külön felhívta a lakosság figyelmét arra, hogy éberan őrködjön, nehogy a kitoloncolt galíciaiak közül bárki is a városban találjon bűvőhelyet.²⁶ A kialakult feszült hangulatra való tekintettel még az is felmerült, hogy a városban található héber feliratokat letakartatják, amíg a helyzet újra nem normalizálódik.²⁷

A sajtóban megjelent hírek tehát leginkább a galíciaiak tömeges szökéseiről szóltak, talán ennek is köszönhető, hogy az internálási ügyek biztosa 1919 decemberében e feltételezett jelenség kapcsán külön tájékoztatást kért a helyi vezetőktől. Bár az elkészült jelentésről nincs tudomásunk, azonban a mérsékelt *Reggeli Hírlap*ban alig két hét múlva már arról írtak, hogy a legtöbb eset pusztán rémhír volt, és ebben az időszakban senki sem szökött meg a Tiszai pályaudvaron áthaladó vonatokról.²⁸ Ennek ellenére a következő hónapokban újra és újra felbukkantak hasonló hírek, egy alkalommal például száz galíciai szökéséről is bujkálásáról esett szó.²⁹

²⁶ *Reggeli Hírlap* 1919. december 3. 3.

²⁷ Thurzó Nagy 1965: 73.

²⁸ *Reggeli Hírlap* 1919. december 24. 4.

²⁹ *Reggeli Hírlap* 1920. január 23. 4.

Nemcsak a sajtóban, hanem a lakáskérvényezés és -kiutalás körül kialakult konfliktusok kapcsán is rendre megjelentek a galíciai és pólisi kifejezések. Ebben a súlyos társadalmi krízisben az idegenséggel szemben erős ellenérzések alakultak ki. A helyi polgárság a mindennapi érintkezés során gyakran találkozhatott a „látható idegennel”, hiszen Miskolc utcáin, terein ezekben az években több ezer idegen fordult meg, akiknek jelenléte komoly bizonytalanságot keltett a városlakókban. Ahogy arra Kosárkó László rámutat, a 20. század fordulójára a városban kialakult egy olyan új normarendszer, amely alapvetően meghatározta az itt élők társas érintkezési szabályait. Ezeket a viselkedési mintákat idővel illő volt követni, leginkább a város centrális terének számító Fő utcán (ma Széchenyi utca). A korábban piaci körzetnek számító Fő utca meglehetősen differenciált viselkedésmódja helyett a szabályozott polgári korzózás, azaz egy új érintkezési minta vált elfogadottá. Az itt sétálók vertikális és horizontális társadalmi státus szerint is elkülönültek az utca jobb és bal oldalán, valamint alsó és felső felén. Íratlan szabályok rögzítették, hogy a Fő utca páros oldalán az urak, az úri középosztály, a páratlanon pedig a cselédek, bakák és az alsó középosztály tagjai sétálhattak.³⁰ Emellett pedig még egy láthatatlan, főként az üzletek és kuncsaftjaik köréből adódó felekezeti tagoltság is jellemezte a várost.

Ezen a frissen kialakult és még meglehetősen érzékeny normarendszeren változtatott először a háború, majd az itt megjelenő sebesült és rokkant katonák, a forradalmi áttrendeződés, később pedig a várost ellepő menekültek tömegei. A kontrollálhatatlan tömeg és annak idegensége, amely főként a Fő utcán kéregető koldusokban, a cél nélkül ténfergőkben, a kapualjakban üzletelőkben vagy a lakást keresőkben mutatkozott meg, a helyi polgárság számára folyamatos bizonytalanságot jelentett.³¹ Mindez azzal járt, hogy egyre többször és egyre hangosabban követelték a razziák számának növelését és legalább a korzó „megtisztítását”.

Az államrendőrségen túl, a menekültekkel foglalkozó OMH is igyekezett a rá bízott és még be nem jelentett személyek közül minél többet regisztrálni. A Monarchia korábbi magyar területeiről, valamint a város környéki településekről kényszerből beáramlókon kívül több ízben kalandvágyó személyek is fennakadtak ezeken a szűréseken. Jó példa erre egy budapesti cég alkalmazottjának az esete, aki a Nyugati pályaudvari üzletkötés helyett Miskolcra utazott, és közel négy hónapig élt itt gondtalanul a reá bízott összegből. Miután minden nála lévő koronát elköltött, az utcára került, ahonnan több napi ténfergés után egy razzia alkalmával a városi fogdába kísérték.³² A kalandor ügynök valószínűleg jelentős összeggel érkezhetett Miskolcra, hiszen ezekben az években a súlyos lakáshiány és a beszállásolások miatt alig lehetett szállodai szobához jutni.

³⁰ Kosárkó 2007: 35.

³¹ A razziákkal foglalkozó és szinte hetente megjelenő cikkek közül érdemes idézni egy 1920 augusztusában megjelent írásból: „tegnap körülbelül 350 egyént kísérték be, akik kávéházak előtt, utcasarkon álldogáltak” (*Miskolci Napló* 1920. augusztus 1. 4).

³² *Miskolczi Napló* 1920. május 23. 5.

A városban megjelenő menekültek megítélése közel sem volt egységes, hiszen amíg a magyar területekről érkezettekkel szemben hivatalosan és nyíltan nem fogalmazódtak meg negatív észrevételek, addig az ún. galíciaiak megítélése meglehetősen elutasító volt. Természetesen hiba lenne arra következtetni, hogy a magyar területekről érkezettekkel szemben mindig pozitívan viseltettek volna a miskolciak, hiszen a beköltözők integrációja olyan problémákkal járt együtt, amelyek egzisztenciális kérdéseket vetettek fel.

ÉRDEKEK ÉS KONFLIKTUSOK

„Gyerekkori emlékeim között ott élnek a Gömöri pályaudvar oldalvágányain kilométer hosszan elnyúló szerelvények: tehervagonjaikban még évekig laktak a felvidéki »menekültek« szegényebbjei, akiket nem várt előkelő, gazdag rokonság, lakást, hivatalt nyújtó összeköttetés az addig eléggé lenézett kereskedővárosban.”³³

Fazekas György miskolci újságíró és hírlapszerkesztő idézett visszaemlékezése egy fontos jelenségre hívja fel a figyelmet: arra, hogy mennyire heterogén volt az 1920-as években itt letelepedett, határon túlról érkező, gyűjtőnéven csak „menekültnek” aposztrofált tömeg valójában. Ezt támasztja alá egy 1921-ből fennmaradt és korábban már elemzett optálási jegyzőkönyv is, amelyből kiderül a menekültek kibocsátó közegének, vallásának és foglalkozásának sokszínűsége.³⁴ Természetesen megállapíthatóak bizonyos közös jellegzetességek, így például hogy többségük az északi vármegyékből érkezett, vagy hogy túlsúlyban voltak köztük a korábbi közszolgálati alkalmazottak, azonban ezekben a statisztikákban nem jelennek meg azok a látható vagy láthatatlan jellegzetességek, amelyek az itt letelepedett néhány ezer fős tömeg differenciálódását meghatározták.³⁵

A menekültek között az itt eltöltött hosszabb-rövidebb idő alatt, főként származási hely szerint szerveződő közösségek alakultak ki.³⁶ Az amúgy jól működő egyesületeken, társaskörökön belül is léteztek ugyanakkor olyan egzisztenciális problémák – például a munkavállalás vagy a lakhatás kérdése –, amelyek olykor átrajzolták kapcsolathálóikat. Számptalan konfliktus mentén konfrontálódhattak, ám véleményünk szerint az alapvető problémát az jelentette, hogy a városba érkező és itt letelepedni kívánó személyek vagy családok számára szinte alig adódott lehetőség arra, hogy korábbi életkörülményeikhez hasonló helyzetet teremtsenek. Többségük egy korábban elképzelhetetlen állapotban találta magát,

³³ Fazekas 1976: 15.

³⁴ Szűts 2007.

³⁵ Szűts 2007: 160.

³⁶ A városban már 1918 végén létrejöttek azok a menekülteket segélyező szervezetek, amelyek közül tagságával és tevékenységével kiemelkedett a Felvidéki Liga és a Székely Egylet. A következő években sokkal inkább a regionális alapú szerveződések, leginkább valamelyik elszakított tájegységhez kötődő közösségek, így például a Szepesi Szövetség helyi asztaltársasága vagy a Gömöriek Egyesülete játszott fontos szerepet a város közéletében.

s ennek kezelése és feldolgozása nem mindenki számára sikerült. A marhavagyonokban, deszkabódékban vagy autógarázsokban, sokszor többedmagukkal élő családok számára az egyedüli reményt a tervbe vett, ám folyamatosan elhalasztott szociális kislakások építése jelenthette. Amíg ezek a lakások el nem készültek – amelyek nem megoldották, csak enyhítették a súlyos helyzetet –, addig komoly társadalmi feszültségek terhelték a város közéletét, és nemcsak az „öslakosok” és a „menekültek” között, hanem az egyes csoportokon belül is. A lakáskérdés nem csak a menekülteket érintette, s a kialakuló konfliktusok jelentősen meghatározták a város más polgárainak egyéni és közösségi kapcsolatait is.

A Miskolcra érkezettek és itt letelepedni kívánók – különösen a már munkát találók – első feladata valamilyen lakhatásra alkalmas helyiség kérvényezése volt. Ehhez igénylést kellett benyújtani a lakáshivatalhoz, amely elvben rászorultság és más (szociális, politikai) paraméterek alapján döntött a kiutalt lakások bérlőiről. Az igénylők, ismerve a kérvényezés nem hivatalos kritériumait, igyekeztek beadványukat az elvárt stílusban és meggyőző adatokkal alátámasztva beadni. A hivatalokhoz eljutott kérvények, önéletrajzok a korszak sajtóságos sablonját követték, vagyis az alapadatok után külön kitértek az elmúlt években történetekre, hangsúlyozva a hazafiságot és a kommunista eszmék elutasítását. Ebben a kaotikus állapotban különösen érthető, hogy a lakásigénylők kérvényeikben megpróbálták minden olyan „erényt” kiemelni és „hibát” eltüntetni, amelyekkel lakhatásuk – reményük szerint – rövid időn belül megoldódhatott. Feltételezhetően nem csak a megfelelően szövegezett kérvények alapján bírálták el az egyes beadványokat, ám az igénylőknek mindenképpen érdemes volt kihangsúlyozniuk a rendszerhez való lojalitásukat.

Összehasonlítva a lakáshivatalhoz beérkezett igényléseket és a rendelkezésre álló lakhatásra alkalmas helyiségeket, drasztikus eltérések tapasztalhatóak. A több ezer kérvénnyel szemben hetente alig néhány helyiséget sikerült regisztrálnia a hivatalnak, ebből adódóan szinte lehetetlennek tűnt hivatalosan, rövid időn belül fedél alá kerülni. Miután megteltek a város kezelésében álló ingatlanok, felértékelődtek azok az üresen álló lakások, lakhatásra alkalmas helyiségek és albérletek, amelyek tulajdonosai nem voltak érdekeltek abban, hogy ingatlanjaikat hivatalosan bejelentse. Érthető megfontolásból, elsősorban anyagi haszon reményében megpróbálták inkább maguk értékesíteni azokat. A tulajdonosok az üresen álló ingatlanjaikba legtöbbször valamelyik családtagjukat jelentették be, s így az hivatalosan már lakottnak számított és kikerült a lakáshivatal látóköréből. Ezzel egy időben informális úton meghirdették ezeket a helyiségeket, és az esetek többségében egy napon belül megfelelő bérlőket is találtak. Ezekre a lakáshivatal által nem regisztrált helyekre folyamatos igény mutatkozott, így a lakásigénylésekkel és a rendelkezésre álló ingatlanok elosztásával foglalkozó lakáshivatal mellett igyekezett mindenki maga is felkutatni az üresen álló lakásokat, szobákat és egyéb, a célnak megfelelő helyiségeket. A lakáshivatal nyomozói mellett tehát számos „nyitott szemmel járó” lakáskérvényező is járta a várost. Akik pedig személyesen nem tudták ügyeiket intézni, de volt egy kis tőkájük, azok megbízottak útján igyekeztek

lakáshoz jutni. A hivatal körülményes és sok esetben korrupciógyanús kiutalásai miatt a magánszemélyeken kívül már a helyi katonai parancsnokság is megpróbált lakásokat keresni a menekült tisztjei számára. Ugyan a lakáshivatal 1919-től az alkalmazásában álló két-három lakáskutató mellett olyan lakáshivatali detektívet is alkalmazott, aki elsősorban a háztulajdonosok és bérlők által be nem jelentett albérlőkkel és bérlési szerződésekkel foglalkozott, ennek ellenére még a következő években sem javult a kiutalt lakások statisztikája.

Egy 1920-ban alkalmazott lakáskutató, bizonyos Semsey Gyula szerződéséből képet kaphatunk bérezésükről is. Semsey havonta 80 korona háborús segélyt, drágasági segély címén pedig május 1-jétől október 31-ig 220, november 1-től 400 koronát kapott fizetésül. Emellett a házipénztártól városi segélyként havonta további 100 korona 50 fillérhez jutott, valamint ingyen használhatta a helyi tömegközlekedést.³⁷ Így összesen előbb 400, majd 600 koronát vihetett haza. Csak összehasonlításuképpen érdemes megjegyezni, hogy ezekben a hónapokban a vagonlakó menekültek közel azonos, sőt néha még magasabb összegből, havi 600-700 koronából gazdálkodhattak.³⁸ A lakáskutatók fizetése tehát még a különböző juttatásokkal együtt is igen alacsony volt, nem véletlen, hogy meglehetősen gyorsan cserélődtek a hivatal alkalmazottai. Az imént idézett lakáskutató elődje, egy joghallgató mindössze öt hónapig állt szolgálatban, majd Semsey is csak valamivel több mint fél évig. A viszonylag gyors fluktuáció oka a szerény fizetés mellett az alacsony társadalmi megbecsültség, az állandó korrupciós vád, a gyakori feljelentések és a nagy idegfeszültséggel járó munka lehetett. Főként a kommün alatt betöltött sokat vitatott szerepének köszönhetően, a lakáshivatal és munkatársait rendkívüli bizalmatlanság és ellenszenv övezte a városban. 1919 augusztusában ezért is váltották le a hivatal teljes vezetését, ám ennek ellenére sem javult érezhetően a lakásügyi hivatal megítélése.³⁹

A hivatalos lakáskutatók mellett tehát magánszemélyek és katonai alkalmazottak is járták a várost, és igyekeztek saját maguk, illetve megbízottaik számára lefoglalni vagy kibérelni az üresen álló és lakhatásra alkalmas helyiségeket. Nem tudjuk pontosan, milyen arányban nyújtottak be lakáskérvényt a fellelt helyiségekre, azonban a pozitív elbírálások minimális arányából feltételezhetjük, hogy a többség idővel már nem a hivatalos és hosszadalmas utat választotta. Akinek pénze és ismeretsége volt, megpróbált más csatornákon keresztül is tájékozódni, 1920 tavaszán például már heti rendszerességgel jelentek meg olyan újsághirdetések, amelyekben honoráriumot ígértek megbízható lakástippekért.⁴⁰ Érzékelve a hivatalos szervek

³⁷ BAZML IV.1906.b. 10406/1920.

³⁸ *Reggeli Hírlap* 1919. december 25. 5.

³⁹ BAZML IV.1906.b. 17196/1919.

⁴⁰ 1920-ban számos esetben előfordult, hogy a helyi újságok apróhirdetéseiben megfelelő honorárium ellenében privát lakáskutatókat kerestek. A hirdetőik főként olyan gyermektelen házaspárok vagy egyedülálló személyek voltak, akik számára a nagycsaládok tömegei miatt szinte lehetetlennek tűnt lakáshoz jutni. Ők inkább a nem hivatalos csatornákon keresztül próbáltak informálódni. A hirdetőik egy jó tippért cserébe a készpénz mellett az élelmiszerhiány miatt legtöbbször valamilyen alapélelmiszert is felajánlottak. „Germektelen házaspár 3 vagy 2 szobás

tehetetlenségét, a város utcáin ezzel egy időben megjelentek a magukat detektívnek kiadó szélhámosok is, akik a kényszerszállásokon élő több ezer ember szorult helyzetét igyekeztek kihasználni. Egy Wolff Márkus nevű fiatalember például a zugszállókból kilépő személyeket zsarolta meg azzal, hogy ha nem fizetnek neki egy meghatározott összeget, akkor bekíséri őket, és feljelentést tesz ellenük.⁴¹

Ezek az esetek arra utalnak, hogy a lakáshivatallal szemben más, a helyi társadalom által ismert és sok esetben elfogadott utak is léteztek. A hivatalos szervek, felismerve ezt a helyzetet, az 1921 októberében kiadott lakásrendeletben már lehetőségként számoltak az egyéni lakásbejelentőkkel. Mindezt úgy próbálták vonzóvá tenni, hogy azoknak a kérvényezőknél, akik legalább már két lakhatásra alkalmas helyiséget bejelentettek, megígérték, hogy ügyük maximális támogatást élvez majd.⁴² Ez azonban nem jelentett automatikus kiutalást, így nem meglepő, hogy ez a kísérlet teljes kudarcba fulladt.

A növekvő számú, teljesen ellenőrizhetetlen lakáskutatások is folyamatos konfliktusokkal jártak, már nemcsak a menekültek, hanem a régi bérlők és a tulajdonosok, tehát az „óslakó” városiak között is. Elek Sándor, miskolci hangszerkészítő például miután négy és fél éves hadifogsága után 1920-ban visszatért Miskolcra, a korábban műhelyként és lakásként is használt belvárosi üzletét elfoglalva találta. Mivel a lakásfoglaló nem kívánt kiköltözni, és a hatóságok sem tudtak azonnal lépéseket tenni, így a korábbi lakos fedél nélkül maradt.⁴³ Gyakran előfordultak olyan esetek is, amikor a lakás tulajdonosa az új és többet ígérő bérlőt támogatta a régivel szemben. Egy ilyen ügyben két kassai menekült nyújtott be panaszt a főispánhoz, indoklásuk szerint az általuk kibérelt kétszobás bútorozott lakást a tulajdonos egy olyan személynek engedte át, aki egy közeli faluban ötszobás házzal rendelkezik, így sem pénzügyi, sem lakhatási gondjai nincsenek.⁴⁴ A panaszosok szerint minderről a lakáshivatal is tudott, ám folyamatos kérvényeik ellenére sem tett semmit az ügyük érdekében. A vitás esetekben az érintettek láthatóan a lakáshivataltól vártak megoldást, amely azonban túlterheltsége, beszűkült lehetőségei és vitatott döntései miatt aligha tudta ellátni a rá bízott feladatot.

A lakáshivatal kétes, számos esetben a közvéleményt felháborító döntéseivel indokolta például a Magyar Királyi Katonai Parancsnokság miskolci vezetősége is, hogy megelégedve a hiábavaló várakozást, saját maga igyekezett lakáshoz juttatni beosztottait. A katonai parancsnokság vezetője, Szabó Gyula szinte havi rendszerességgel vetette papírra a lakáshelyzetre vonatkozó észrevételeit és ötleteit, s ezek közül többet el is küldött véleményezésre a városi tanácsnak, valamint

lakást keres, aki hozzájuttat annak 1000 koronát és 10 kg cukrot adok” (*Reggeli Hírlap* 1920. június 12. 6). „1000 koronát vagy ételmet ajánlok annak, aki gyermektelen házaspárnak egy szoba konyhás lakást szerez” (*Reggeli Hírlap* 1920. április 29. 6).

⁴¹ *Miskolczi Napló* 1921. február 2. 5.

⁴² *Miskolczi Napló* 1921. október 11. 4.

⁴³ BAZML IV.1901.c. 2. doboz, 371/1920.

⁴⁴ BAZML IV.1901.c. 2. doboz, 452/1920.

Lichtenstein László főispánnak.⁴⁵ Egy 1920 októberében kelt levelében például a hajléktalan vagy vagonlakó tisztek áldatlan állapotáért főként a vidékről vagy a megszállott területekről beáramló nemkívánatos elemeket, azaz a galíciai zsidókat, illetve kismértékben a súlytalannak vélt lakáshivatali tette felelőssé. A helyzet rendezésének egyedüli megoldását a (galíciai) zsidóság gazdasági háttérbe szorításában és internálásában látta.⁴⁶

Ezt a gondolatmenetet követte Lám Dezső, rendőrkerületi főkapitány-helyettes is, aki a helyi keresztény iparosok és kereskedők támogatásán keresztül kívánta elérni a zsidóság gazdasági megtörését. Lám olyannyira komolyan gondolta ezt, hogy külön jegyzéket készített azokról a garantáltan keresztény vállalkozásokról, amelyeket szerinte a közhivatalnokoknak támogatniuk kellene.⁴⁷

A levél után alig egy évvel a katonai parancsnokság vezetője újabb beadványt intézett a polgármesterhez, s ezúttal már konkrét adatokkal próbálta bizonyítani a zsidókkal való kivételezés létezését és a lakáshivatal alkalmatlanságát. Állítását egy katonafeleség panaszos levelével igyekezett alátámasztani.⁴⁸ A jelentés valódi érdekessége az, hogy a korábbi izraelita bünbakkeresés mellett már olyan eseteket is említ, amelyekből a menekült (nem izraelita) polgárság és a katonaság között húzódó konfliktusokra következtethetünk. A katonai parancsnok több olyan ügyről is beszámol, amikor a katonái által felkutatott, bejelentett és a lakáshivatal által már megígért lakást valaki más, zsidó vagy keresztény civil személy számára utalták ki. A tisztek háttérbe szorítását igazolandó hivatkozik egy ismeretlen forrású statisztikára is, amelyben az 1921. február és augusztus közötti lakáskiutalások szerepelnek. E szerint az említett időszakban 255 polgári és 15 katonai személy kapott szoba-konyhás lakást, 80 polgári és csak 4 katonai kétszobás lakást, 18 polgári és mindössze 1 katonai személy pedig három- vagy többszobás lakást. Utóbbi a neki kiutalt lakást később saját pénzén megvette.⁴⁹ Nem tudjuk, honnan származtak az információi, hiszen a lakáshivatalon kívül más nem rögzíthette az adatokat, és válaszlevelében a hivatal is cáfolta azokat. A levélből az sem derül ki, hogy ezek a tisztek a város melyik részén jutottak lakrészhez. A hadtestparancsnok szerint a levél írásakor további 60 tiszti és 40 altiszti család élt elképzelhetetlen körülmények között, és ismerve a következő évek beadványait, ez a helyzet alig változhatott. A hadsereg jelentése alapján még

⁴⁵ Lichtenstein László (1875–1949) 1919 augusztusától Borsod vármegye kormánybiztosa, 1920-tól 1922-ig pedig főispánja, emellett olyan fontos vállalatok és bankok elnöke és igazgatósági tagja volt, mint a Miskolci Takarékpénztár és a Göztéglagyár (Dobrossy – Eszenyi – Zahuczky [szerk.] 2008: 151).

⁴⁶ „[A] szegyénteljes helyzet egyedüli orvoslását abban látom, hogy a gazdaságilag kártékony galíciai zsidók internálását végre is hajtjuk” (BAZML IV.1906.b. 22710/1920).

⁴⁷ BAZML IV.1901.c. 3. doboz, 5/1920.

⁴⁸ A körletparancsnok levelében egy nevét elhallgató katonafeleségtől idézi: „...ha a férjem nem tiszt, hanem zsidó volna, már volna lakásunk” (BAZML IV.1906.b. 18806/1921).

⁴⁹ BAZML IV.1906.b. 18806/1921.

1923-ban is 24 tiszt család élt tarthatatlan, hivatásához méltatlan körülmények között, elsősorban laktanyák raktáiraiban vagy külvárosi lakhelyeken.⁵⁰

A rendkívül agilis körletparancsnok egy későbbi elképzelése szerint a tisztjeivel szemben fennálló már-már megalázó helyzetet csak úgy lehetne orvosolni, ha ezután minden lakást katonáknak osztanának ki egészen addig, amíg legalább az összes tiszt és altiszt megfelelő lakáshoz nem jut.⁵¹ A hadsereg helyi szerve ennek megfelelően igyekezett mindent elkövetni annak érdekében, hogy tisztjeit rangjukhoz méltó körülmények közé helyezze. 1920-ban például államérdekre való hivatkozással kérvényezték a teljes Grand Szálló katonai célra való átengedését és a földszinten működő kávéház kiürítését. Indoklásuk szerint a szálloda második emeletén elhelyezett volt kassai körletparancsnokságot a vékony falaknak köszönhetően könnyen kihallgathatják az első emelet és a kávéház kétes elemei, így értékes információk, államtitkok juthatnak illetéktelen kezekbe. A főispán, a katonai szervekkel való konfliktust elkerülendő, személyes bejárása után rövid időre bevonta ugyan a kávéház és szálló engedélyét, ám a cinkossággal vádolt bérlő más tevékenységet továbbra is folytathatott.⁵²

A katonai körletparancsnokság vezetője a főispánnal szemben is igyekezett mindent megtenni beosztottjai érdekében, az pedig, hogy a lakáshivatal vezetőjét támadta, szinte mindennaposnak számított. Kitarásának és tárgyalási pozíciójának köszönhetően sikerült elérnie, hogy 1921 végére tisztjei közül már senki sem élt vagonokban, de még ezután is töretlen lelkesedéssel küzdött azért, hogy a még ideiglenes lakhatásra is alig alkalmas helyeken élő tiszteknek és altiszteknek rangjukhoz méltó lakásokat szerezzen. Sikereit többek között annak köszönhetette, hogy 1919-től több száz polgári személyt helyeztek el miskolci laktanyákban, katonai épületekben, és mivel a város a következő években sem tudott volna ennyi ember számára megfelelő szállást biztosítani, kompromisszumokra törekedett a hadsereggel. A lakáshivatal tehát igyekezett lakáshoz juttatni a tiszteket, cserébe pedig a körletparancsnokság csak nagyon indokolt esetben kérte épületei kiürítését.

Nem csak a hadsereg törekedett azonban a saját érdekei érvényesítésére a lakáselosztási rendszerben. A menekültek ügyeivel foglalkozó OMH, amely egyébként egy megbízottján keresztül részt is vehetett a lakáskiosztásokban, rendszeresen felhívta a figyelmet a lakáshivatalban tapasztalható törvényteleniségekre. Egyik beadványukban egy 1921 júliusában észlelt visszaélést hoztak nyilvánosságra. Az esetet egy bizonyos Tolnay László postafőtiszt, az OMH delegáltja jelentette.⁵³ Elmondása szerint az előírtakkal ellentétben a lakáshivatal elnöke és elnökhelyettese – immár sokadszorra – előzetesen, zárt ajtók mögött tárgyalta meg a lakásigénylők ügyeit, így a nyilvános tárgyalás már csak pusztá

⁵⁰ BAZML IV.1906.b. 13325/1925.

⁵¹ BAZML IV.1906.b. 18806/1921.

⁵² BAZML IV.1901.c. 3. doboz, 17/1920.

⁵³ Tolnay László nevével a már idézett 1921–1922-es optálási jegyzőkönyvben is találkozhatunk. Tolnay 1919-ben, 37 évesen feleségével és két lányával érkezett Kassáról. Optálását követően a Miskolci Postaigazgatóságon dolgozott tovább.

színjáték volt. Tolnay tehát olyan, a katonaság és a polgári lakosság által is hangoztatott korrupciókról számolt be, amely alapvető vádként merült fel a lakáshivatallal szemben.⁵⁴

A katonaságon és az OMH-n kívül magánszemélyek is több ízben megfogalmazták észrevételeiket a korruptnak vélt lakáshivatal működéséről. Míg a hadsereg jelentős érdekérvényesítő erővel tudott fellépni a katonai érdekekben, addig a menekült polgárság úgy érezhette, egyedül maradt problémáival. A menekültek szerint ugyanis a lakáshivatal és az OMH számára a tömegesen érkező egyéni kérelmek ismeretlen, személytelen ügyiratok maradtak csupán, és megfelelő „segítség” nélkül csak ritkán kaphattak pozitív elbírálást. A történeti Magyarország szinte minden tájáról ide vetődött családok számára érthető módon többnyire saját egzisztenciájuk volt a legfontosabb, így nem meglepő, hogy szolidaritás, önfeláldozás alig volt tapasztalható lakásügyekben. Más volt a helyzet a katonák esetében, hiszen az ő előmenetelükről, állomáshelyükről és lakóhelyükről feljebbvalóik gondoskodtak. A magánszemélyek által írt panaszlevelekben jellemzően saját egyéni sérelmek jelentek meg, és csak ritkán foglalkoztak sorstársaik helyzetével. Egyik ilyen kivételre példa a következő levélrészlet:

„Felhívom Méltóságodnak figyelmét több polgártársam nevében a lakáshivatalnál folyó rendszerre, mely már valóságos fosztogatássá fajult. Minden betsületesen gondolkodó magyar ember megundorodik attól a korrupciótól ami ott uralkodik, különösen a detektívek garázdálkodásától, akik a hatalmat gyakorolják az egész lakáshivatal felett, amennyiben a megüresedő lakásokat a maguk nevére lefoglalják, ha kell kiutalási igazolvánnyal is. Az ily módon lefoglalt lakásokkal üzérkednek, a tisztességes polgár hiába jelenti be igényét a rendes törvényes úton, az ily lakásokat nem fogja megkapni, hanem megkapják azok a svindlerok, akik öt, tíz, húsz vagy még több ezer koronát hajlandóak fizetni érte. Akinek lelkiismeretével nem fér össze az ily hitványság, vagy akinek nincs tehetsége tízezreket áldozni, hiába adja be igényét akár tíz esetben is a maga által felkutatott lakásokra, megkapja azt az új betelepülő akinek pénze van és fizet. Az elnök tudta nélkül utalnak ki lakásokat és nem lehet tenni ellene semmit. És ezt a züllött állapotot nem csak egyének ismerik, de már köztudatba ment át, és az ilyen állapot megrendíti a közbizalmat még az erősebb jellemeknél is.”⁵⁵

A levél jól érzékelteti azokat a jelenségeket, amelyek a lakásigénylőket leginkább foglalkoztatták és felháborították. A közvélekedés szerint a kapcsolatok, a korrupció és más indirekt módszerek alapvetően meghatározták azt, hogy ki, hol és milyen lakásba került. Hoványi Kornél, miskolci zsurnaliszta 1922-ben kiadott szatírjában is feltűnik a lakáshivatal vezetőjének alakja, aki imádott primadonnája számára néhány óra alatt olyan lakást kerít, amelyre más kérvényezők

⁵⁴ BAZML IV.1906.b. 11947/1921.

⁵⁵ Névtelen levél a polgármesterhez a lakáshivatalban tapasztalható visszaélésekről. 1921. július 10. BAZML IV.1906.b. 16525/1921.

évek óta hiába várnak.⁵⁶ A groteszk történet Miskolc közéleté elé állított görbe tükröt, és érzékletesen mutatta be azokat a lakáskérdés kapcsán felmerült problémákat, amelyek a háború utáni várost jellemezték.

A lakáshivatallal szembeni kritikák és vádak azonban nem tekinthetők kizárólag helyi jellegzetességnek, hiszen a legtöbb magyarországi városban hasonló módon játszódhattak le ezek a folyamatok. A probléma több nemzetgyűlési ülésen is napirendre került. Az itt elhangzott, főként ellenzéki vádak szinte kivétel nélkül a lakáshivatalt körüllegő korrupcióról és a kellő ismeretséggel nem rendelkezők háttérbe szorításáról szóltak. Orbók Attila derecskei képviselő 1920. november 8-án a fővárosi lakáshivatalt például a következőkkel vádolta:

„Nagyon sok esetben – és ezt hajlandó vagyok az igazságügyminister úrnak aktákkal igazolni – úgy utalnak lakásokat egyes protekciósoknak, hogy beírják, hogy 24 óra alatt elfoglalhatja a lakást, mert vagonlakó. [...] Mert azt is igazolni tudom, hogy és adataim vannak rá, hogy csodálatosképp a lakáshivatal segédhivatalában egyre-másra tűnnek el akták.”⁵⁷

Érdeemes megvizsgálni ugyanakkor a másik oldal helyzetét is, és megnézni, hogy a lakásigénylők hogyan könnyítették vagy nehezítették meg a lakáshivatal működését. Mivel a helyi lakásügyekért felelős szervezetet nem békeidőben, hanem már a háború alatt hozták létre, a kezdetektől szinte csak kényszerlakóhelyek felkutatásával és létesítésével tudott foglalkozni. A hivatal védelmében fontos leszögezni, hogy a lakhatásra alkalmas helyek hiánya és a tömegessé váló kérvények együttesen eredményeztek olyan állapotot, amelyet csak nagy állami beruházásokkal, lakásépítésekkel lehetett volna megoldani. A kilátástalan helyzeten tovább rontott, hogy az elkeseredett menekültek és más hajléknélküli családok tagjai több kérelmet is beadtak egyszerre, ezzel tovább növelve az igénylők amúgy is magas számát. Ugyancsak problémát okozott, hogy a kérvényezők jelentős része nem fogadta el a számára kiutalt lakásokat, emiatt is tovább szaporodtak a lakáshivatal ügyiratai.

Az természetesen már más kérdés, hogy a rendelkezésre álló helyiségeket törvényesen vagy a vádoknak megfelelően törvénytelenül osztották-e ki, ám annyi bizonyos, hogy a fizikai korlátok miatt amúgy sem lehetett volna mindenkinek lakáshoz juttatni. A korrupcióval és katonaelenességgel vádolt lakáshivatal vezetői rendszeresen konzultáltak Szentpáli István polgármesterrel.⁵⁸ A helyzetet mindkét fél súlyosnak ítélte, és kölcsönösen elismerte, hogy lehetetlen ennyiféle érdek és személyes tragédia mellett minden esetben a legjobb döntést hozni,

⁵⁶ Hoványi 1922: 36.

⁵⁷ *Nemzetgyűlési Napló* 1920–1921. I. 338.

⁵⁸ Szentpáli István (1861–1924) 1892-től a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamaránál dolgozott, emellett pedig a középkereskedelmi iskolában is tanított. 1902-ben lett első ízben polgármester, majd 1912 és 1916 között országgyűlési képviselő. 1917-ben választották ismét polgármesterré, s e tisztségét 1921 novemberéig látta el (Dobrossy – Eszenyi – Zahuczky [szerk.] 2008: 158).

hiszen a több száz kérvényezőnek csak igen kis százalékát sikerült általa is megfelelőnek vélt lakásokhoz juttatni. A lakáshivatal megítélése ugyanis idővel már nemcsak a lakáskiutalástól, hanem a megkapott helyiségtől is függött. A már kiutalt lakással rendelkezők közül többen továbbra is pályáztak egy igényeiknek jobban megfelelő ingatlanért, ami újabb konfliktusokat eredményezett a hajléktalanok és a már fedéllel rendelkezők között. Mindezek a feszültségek és konfliktusok a lakáshivatalon keresztül váltak érzékelhetővé.

* * *

A miskolci lakás- és menekültkérdés egy olyan elhúzódó probléma maradt, amelyen az 1920-tól elinduló, de hatásait csak egy évtizeddel később érzékelhető állami kislakás-építési program tudott valamelyest enyhíteni. A következő tíz évben közel kétszáz új, különböző komfortfokozatú lakás épült a városban, ennek ellenére az olyan nyomornegyedek, mint a Vay-telep, a folyamatos igények miatt továbbra is több száz ember számára nyújtottak túlszűfolt, komfort nélküli menedéket.⁵⁹ A város polgárainak hangulata nagymértékben függött életkörülményeik alakulásától. Az ide érkezett, majd letelepedett 3500–4000 ember, akiknek többsége korábban valamilyen polgári életnívón élt, ebben az idegen közegben, különösen lakás és munka nélkül hosszú ideig nem találta a helyét. A menekülés, az otthon- és egzisztenciavesztés, még ha az új lakóhelyen esetleg munkalehetőség is kínálkozott – ami a ritkább esetnek számított –, esetenként olyan személyes tragédiákhoz vezetett, amelyek feltárása, hasonlóan más, sokáig tabuként kezelt traumákhoz, még ma is várat magára.

FORRÁSOK

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (BAZML)

IV.1901.c. Miskolc város főispánjának iratai, kormánybiztosi iratok.

IV.1906.b. Miskolc város polgármesteri hivatalának iratai, közigazgatási iratok.

Magyar Országos Levéltár (MOL)

K 26. A Miniszterelnökség együtt kezelt iratai.

K 148. A Belügyminisztérium elnöki iratai.

Nemzetgyűlési Napló, 1920–1921. I. kötet.

Miskolczi Napló, 1920–1921.

Reggeli Hírlap, 1919–1920.

⁵⁹ A menekülteket befogadó telepek mindennapjaival egy korábbi tanulmányban már foglalkoztam: Szűts 2009b.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Aradi Gábor 2002: Az optálás kérdése Tolna megyében. In: Dobos Gyula (szerk.): *Tolna Megyei Levéltári füzetek*. 10. Szekszárd.
- A. Sajti Enikő 2004: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest.
- Borsos Endre 1930: *A magyar lakásügy a háború kezdetétől*. Budapest, I. kötet.
- Csóti Csaba 1999: Az 1916. évi román támadás menekültügyi következményei. *Regio* (10.) 3–4. 226–242.
- Dobrossy István 2003: *Járványkórház (kolerakórház) a Zsolcai kapuban* In: Uő. (szerk.): *Miskolc története*. Miskolc, IV/2. kötet, 799–802.
- Dobrossy István – Eszenyi Miklós – Zahuczky László (szerk.) 2008: *Miskolci életrajzi lexikon*. Miskolc.
- Fazekas György 1976: *A miskolci toronyóra*. Budapest.
- Gyáni Gábor 1992: *Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Budapest.
- Gyáni Gábor – Kövér György 2003: *Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig*. Második, javított kiadás. Budapest.
- Hoványi Kornél 1922: *Mr. Dollár öfelsége Keverkolczon*. Miskolc.
- Kosárhó László 2007: A piac és a korzó. Társadalmi térhasználat Miskolcon az 1850-es és az 1920-as évek között. *Századvég* (12.) 46. 3–40.
- Kovács Alajos 1930: Miskolc lakosságának összetétele. *Magyar Statisztikai Szemle* (8.) 5.
- Mócsy, István I. 1983: *The Effects of World War I. The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1921*. (East European monographs 31.) New York.
- Petrichevich-Horváth Emil 1924: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy éves működéséről*. Budapest.
- Rácz István 1977: *Csót, Hajmáskér, Zalaegerszeg. Adalékok a csóti „leszerelő”, a hajmáskéri és a zalaegerszegi internálótáborok történetéhez, 1919–1923*. Pápa.
- Schneller Károly 1933: *Miskolc lakossága 1930-ban*. Miskolc.
- Szűts István Gergely 2007: A miskolci optások társadalomszerkezeti vizsgálata. In: Czetz Balázs – Kunt Gergely (szerk.): *A Jelenkortörténet útjai 2. Politika és mindennapok*. Miskolc, 143–164.
- Szűts István Gergely 2009a: Rekvirálások és kiutalások. Lakáshelyzet és menekültkérdés Miskolcon a Tanácsköztársaság idején. In: Kunt Gergely – Ö. Kovács József (szerk.): *A jelenkortörténet útjai 3. A politikai diktatúra társadalmiasítása*. Miskolc, 12–30.
- Szűts István Gergely 2009b: Barakkok és tisztviselővillák. A trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években. *Kisebbségkutatás* (18.) 3. 435–452.
- Thurzó Nagy László 1965: *Miskolci lexikon*. Budapest, I/A kötet.
- Zeidler Miklós 2009: *A revíziós gondolat*. Pozsony.
- Zsedényi Béla 1929: *Miskolc szellemi élete és kultúrája*. Miskolc.